

A gazdasági növekedés és fejlődés múltja, jelene, jövője a Szaharától délre

Biedermann Zsuzsánna–Kiss Judit (szerk.): Szubszaharai Afrika gazdasága a 21. században. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2017, 396 o.

A Biedermann Zsuzsánna és Kiss Judit szerkesztésében megjelent kötet szerzői számos szempontból elemzik a szubszaharai régió gazdaságát. Górcső alá veszik a gazdaságra ható tényezőket is, hiszen a demográfiai trendek, a szegénység, az egészségügy és az egyenlőtlenség mértéke is a gazdasági növekedés megalapozója vagy akadályja lehet. Másfelől a gazdasági növekedés sem egyenértékű a fejlődéssel, ami indokoltá teszi a fejlesztő állam megközelítés fejezeteken átívelő értékelését.

A kötet bevezető fejezetében Szentés Tamás akadémikus az afrikai valóságot elméleti keretben közelíti, kritikus szemszögből vizsgálva a fejlődéstudományok számos nemzetközi szakemberének elméletét:

„...bírálatuk annál is inkább indokolt és szükséges is, mert nézeteikben, felfogásukban, szemléletükben, illetve másoknak is azok hatását tükröző kutatásaiban és publikációiban tudományos szempontból erősen kifogásolhatók, és Afrika mai valóságát tekintve sem lehetnek relevánsak...” (27. o.)

A problémák között – a teljesség igénye nélkül – olyan tényezőket nevez meg, mint az afrikai országok történelmének figyelmen kívül hagyása, avagy túlzott ragaszkodásuk a múlthoz, az országok elmaradottságának magyarázata kizárólag külső vagy csak belső tényezőkkel, a GDP és az egy főre jutó GDP mérésének problémái és a fejlődés közelítése csak ezeknek a mutatóknak a segítségével, a komparatív előnyök téves alkalmazása az afrikai régióra vagy a gazdasági növekedés gazdasági fejlődéssel való téves azonosítása – amelyre a kötet más szerzői is kitérnek.

„Mindent egybevetve: Afrika valóságát csakis olyan tudományos kutatással lehet megérteni, feltárni és magyarázni, amely holisztikus és (egyszersmind az egész és a részek közötti kölcsönhatásokra tekintettel) dialektikus szemléletű, interdiszciplináris jellegű, és amely a jelenségek és folyamatok okait történetileg (az orvosi diagnózist megelőző anamnézishez hasonlóan) közelíti meg, és mind a vizsgált témákat, mind az azokra vonatkozó elméleti és módszertani előzményeket kritikusan kezeli.” (29. o.)

A kötet az elméleti bevezetőt követően az afrikai gazdaság fejlődésének meghatározó tényezőit veszi számba, köztük a kontinens demográfiai trendjét, a területet jellemző egyenlőtlenséget, bemutatja Afrika nyersanyagait, vizsgálja a növekedés és fejlődés közötti kapcsolatot is. A kötet második része Afrika a világban és a világ Afrikában címmel a térség világgazdaságban betöltött pozícióját vizsgálja, arra a kérdésre keresve a választ, hogy sikerült-e Afrikának kitörnie a marginalizációból. Mindezek mellett a külső tényezők (külkereskedelem, pénzügyi források) szerepét elemzi a fejlett és feltörekvő országokkal fenntartott kapcsolatok mennyiségi és minőségi jellemzői alapján. A harmadik rész esettanulmányok segítségével mutatja be az afrikai országok gazdaságfejlesztésre tett kísérleteit, a kötet zárórésze – Magyarország szerepére is kitérve – Afrika jövőjével foglalkozik.

Mellőzve a fejezetenkénti ismertetést, próbálunk egységes képet nyújtani a könyv tartalmáról, összegezve fontosabb mondanivalóját, kitérve a régiót jellemző esettanulmányokra is.

A dekolonizációt követően az 1961 és 1979 közötti időszak Afrika aranykora volt. Az importhelyettesítő alapokra épített feldolgozóipar és szolgáltatások kibocsátása a mezőgazdaságot meghaladó mértékben nőtt, a munkaerő a mezőgazdaságból a termelékenyebb szektorokba áramlott. A strukturális átalakulás táplálta dinamikus gazdasági növekedésnek az 1980 és 1999 közötti gazdasági problémák (két olajárrobbanás, adósságválság) vetettek véget. Az ezredfordulót követően a mezőgazdaság hozzáadott értékének relatív súlya és munkaerőbázisa mérséklődött, de még ma is az afrikai lakosság tetemes hányadának megélhetését biztosítja. A szektorból elvándorló munkaerő nagyobb része nem a feldolgozóiparba, hanem az alacsonyabb termelékenységgű informális szolgáltató szektorba áramlott. Ennek ellenére is a 2000-et követő éveket már Afrika évtizedeként emlegetik. A gazdasági növekedést segítő tényezők között Kiss Judit olyan tényezőkre hívja fel a figyelmet, mint az afrikai régió nagyobb gazdasági nyitottsága, a csökkenő fegyveres konfliktusok száma, az adósságteher mérséklődése, a gazdaságpolitikák és az üzleti környezet javulásának ösztönző hatása a külföldi tőke beáramlására, amely a beruházásokat is segíti. Ezzel szemben egyes tényezők hatása nem egyértelmű. Szembetűnő tény, hogy a 2008. évi világgazdasági válság – a globális pénz- és tőkepiacba való csekély integrációjuk miatt – az afrikai országokat közvetlenül kevésbé érintette (kivéve a Dél-afrikai Köztársaságot, Nigériát és Kenyát); a közvetett hatások (az export és a külső források visszaesése miatt romló makrogazdasági mutatók) viszont jelentősek voltak.

A megtakarítási ráta alacsony szintje még mindig külső forrásoktól (külföldi működőtőke, segélyek, hazautalások, kereskedelmi egyezmények) teszi függővé az afrikai országokat. A szubszaharai Afrika gazdaságának finanszírozáshoz a külföldi működőtőkét és a segélyeket is meghaladó arányban járulnak hozzá a külföldön munkát vállaló afrikaiak hazautalásai. Egyes szerzők szerint a hazautalások egyrészt ösztönözhetik a hazai fogyasztást, illetve ingatlanvásárlások, vállalkozások alapításán keresztül a beruházásokra is kedvezően hathatnak, ezzel élénkítve a gazdaságot, míg mások a növekvő pénzeszköz-beáramlás inflációs nyomásától és valutafeleértékeléstől tartanak. Ezt a folyamatot azonban a magas tranzakciós költségek hátráltatják, illetve a jelenlegi migrációs és menekülthullám, az egyre gyakoribb terrortámadások

a fejlett befogadó országokat bevándorláspolitikájuk szigorítására készítetik, ezzel fontos jövedelemforrástól fosztva meg az afrikai országokat. Ugyanakkor Afrika jövőjét erősen befolyásolhatja, ahogy jelenét is meghatározza, a kontinensen kívüli fejlett és feltörekvő országok által nyújtott pénzügyi források és az általuk biztosított kedvezmények. A dekolonizációt követő „második versenyfutás Afrikáért” fő kérdése Szunomár Ágnes és szerzőtársai szerint:

„Vajon a mai nagyhatalmi szándékok különböznek-e – és ha igen, mennyiben – a korábbi gyarmatosító hatalmak Afrika-stratégiájától?” (163. o.)

Czirják Ráhel elemzése rámutat arra, hogy az európai régió megkerülése lehetetlen, ugyanis Európa – még a gyarmati korszakból eredeztethető – politikai, gazdasági és kulturális hatást is gyakorolt az afrikai kontinensre. A dekolonizációs korszak után az Európával folytatott kereskedelmi kapcsolatok megmaradtak, különböző kereskedelmi kedvezmények is segítik az afrikai országokkal való gazdasági kapcsolatokat, az Európai Unió továbbra is Afrika fő támogatója, szerepe a segélyezés terén kiemelkedő. Mindazonáltal nem lehet eltekinteni attól – ahogy a szerzők sem teszik –, hogy a segélyek hatékonysága vagy a gazdasági növekedésre és szegénységscsökkenésre gyakorolt hatása nem egyértelmű. Talán ennek következménye az Egyesült Államok csökkenő afrikai pozíciója a kereskedelem és befektetések terén, amelyet Bujtás Petra ismertet.

A feltörekvő országok közül a szerzők a BRIC országok (Brazília, Oroszország, India és Kína) afrikai szerepvállalásával foglalkoznak részletesebben, hiszen ezek a „második versenyfutás” meghatározó országai lehetnek. Brazília Afrika-politikáját Ricz Judit, Oroszország afrikai befektetései hatását Geröcs Tamás, míg India kibontakozó Afrika-politikáját Sárvári Balázs vizsgálja. Az Orosz Ágnes által bemutatott kínai szerepvállalás kiemelést érdemel, lévén Kína az afrikai országok második legfőbb kereskedelmi partnere (az EU után). Peking már az 1950-es és 1960-as években megjelent a kontinensen, de a kapcsolatok az ezredfordulót követően váltak egyre intenzívebbé. Az együttműködésre a 2000-es megalakulását követően a Kína–Afrika Együttműködési Fórum (FOCAC) is keretet ad:

„...ezt követően ugyanis a kereskedelem mellett a befektetések, az infrastrukturális és pénzügyi együttműködés, valamint a turizmus is jelentős fejlődésnek indult.” (194. o.)

A hagyományos partnerekkel szemben az afrikai országok számára Kína a szuverenitás, a politikai rendszer és a hagyományok tisztelete miatt jelenthet fontos partnert, továbbá az infrastrukturális beruházásai is ösztönözhetik a kereskedelmet. Igaz, Kína nem csak altruista adományozó, gazdasági racionalitás alapján cselekszik, illetve a nemzetközi fórumokon is együttműködésre számít. Az ázsiai szerepvállalás a beáramló működőtőke volumenében is meglátszik, mindazonáltal Orosz Ágnes kiemeli, hogy helyi szinten is beszélhetünk már sikeres kezdeményezésekről. Két dél-afrikai székhelyű vállalat (MTN Group – telekommunikáció, SABMiller – sörfőzés) példáján át mutatja be, hogy a helyi adottságot ismerő, lokális kezdeményezések is lehetnek sikeresek.

A kontinensen kívülről érkező tőkebefektetések fő célterülete – mint ahogyan a gyarmatosítás időszakában – ma is a kitermelőipar. Afrika sokféle nyersanyagban bővelkedik – a teljesség igénye nélkül sorolva, idetartozik a kőolaj, a földgáz, az arany, a gyémánt, a réz, a kobalt, a magán vagy az ón. Az európai gyarmatosítás évtizedeiben a helyi munkavállalókat csak a szakértelmet nem igénylő, rosszul fizetett munkákra alkalmazták, és a kitermelőipar elszigetelve – enkláv módjára – működött. Ebből adódóan a függetlenedett afrikai államok torz, egyoldalú gazdaságokat örököltek, a tőke elapadása pedig a fejlesztések elmaradásához és az új lelőhelyek feltárásának hiányához vezetett. Ez utóbbi okolható azért is, hogy az egy négyzetkilométerre jutó nyersanyagmennyiséget tekintve, nemzetközi összehasonlításban Afrika ásványkincsekben szegény régióknak számít. A mára sokat javult, a befektetők számára kedvezőbb üzleti környezet hozzájárul, hogy szinte havonta új ásványkincslelőhelyeket fedeznek fel.

A nyersanyagexport számos afrikai ország egyedüli bevetéeli forrása. Az egysíkú gazdaságszerkezet pedig számos negatív következménnyel járhat; éppen ezért szentelnek a szerzők egy külön fejezetet az erőforrás-ellátottság árnyoldalainak. Sok ország nem képes kihasználni a nyersanyagokból származó jövedelmeket, és gazdasági növekedésük lelassul. A szubszaharai Afrika számos országának (Gabon, Angola, Nigéria, Sierra Leone, Kongói Demokratikus Köztársaság) története bizonyítékkal szolgálhat a „nyersanyagátok” negatív következményeire. Fontos látnunk, hogy nem maga a nyersanyagvagon, sokkal inkább a politikai elit és az intézményi háttér áll e problémák mögött. Biedermann Zsuzsánna kiemeli, hogy a nyersanyagátok elkerülésére nincs általános recept, de jó példák vannak, mint amilyen Botswana gyémántvagyon. A pozitív hatásokat olyan intézkedések segítették, mint a törzsi kitermelési jogok állami kézbe vétele, a korrupció visszaszorítása, a hatékony anticiklikus gazdaságpolitika (egy hazai fejlesztési alap és egy bevételstabilizációs alap létrehozásával), illetve az állami vezetés jó kapcsolata a gyémántiparban piacvezető De Beers vállalattal.

A kötet a régió fejlettségének jellemzésére a gazdasági tényezők, mennyiségi ismérvek mellett minőségi ismérveket is felvonultat. Szabó Krisztina a tanulmányában kiemeli, hogy az ENSZ millenniumi fejlesztési céljai (*Millennium Development Goals*) – a szegénység visszaszorítása, a fertőző betegségek (AIDS, malária) felszámolása, az egészséges ivóvízhez való hozzájutás, a jövedelemegyenlőtlenségek mérséklése – a szubszaharai Afrikában nem vagy csak részben valósultak meg, illetve az elért eredmények sem feltétlenül tartósak. Márpedig a nagyfokú kezdeti egyenlőtlenség korlátozza a gazdasági növekedés szegénységre gyakorolt hatását. A gyors népességnövekedés pedig a gazdasági növekedés gyorsulását is megakadályozza. Pásztor Szabolcs állásponjtja szerint:

„... demográfiai szempontból a szubkontinens más térségek (például Kelet-Ázsia) fejlődési pályáját követi, de körülbelül 20-30 éves késéssel.” (51. o.)

A kelet-ázsiai „fejlesztő állam” Afrikában nem kecsegtet sikerrel. Ricz Judit hangsúlyozza, hogy ma Afrikában csak elkötelezett politikai vezetők egyes intézkedései kapcsán lehet a fejlesztő állam hajtásairól beszélni. Orosz Ágnes Biedermann Zsuzsánna-val közös tanulmánya a járadékvadászat és a magas korrupció sújtotta Burundi

negatív példáját vizsgálja, sőt Ricz Judit a Dél-afrikai Köztársaság fejlesztési elképzeléseit is megkérdőjelezi eszéjében. Pozitív példát Biedermann Zsuzsanna mutat be az 1994-es népirtást követően Ruanda életében beállt kedvező változásokról – természetesen azok gyermekbetegségeivel együtt.

Kiss Judit a kötet zárásaként az Afrika jövőjére vonatkozó alternatívákat vázolja. A strukturális átalakulás lehetséges útjai között említi:

- a munkaintenzív iparfejlesztés ösztönzését;
- a mezőgazdasági termékek diverzifikálását;
- a fenti két tényező együttesét, ösztönözve az agrártermékek helyi feldolgozását és exportját;
- a primer és szekunder szektor helyett a szolgáltatások hangsúlyozását, illetve a termelékenység javítását;
- a kitermelőiparra támaszkodó gazdaságmodell folytatását, ösztönözve az új felfedezéseket;
- reális lehetőségként jelentkezik a turizmus élénkítése is.

Afrika jövőjével az Afrikai Unió Agenda 2063 című dokumentuma, illetve az Africa 2050. Realizing the continent's full potential című kötet foglalkozik (*Ahlers és szerkesztőtársai* [2014]), hangsúlyozva Afrika exportbevételektől való függőségét, ezáltal a világkereskedelmen belüli súlyának növelése az elsődleges célok között említhető. Ezt a folyamatot támogathatják a jelenleg is érvényben lévő kereskedelmi egyezmények (gazdasági partnerségi egyezmények, African Growth and Opportunity Act), illetve az egymás közötti intraregionális kereskedelem ösztönzése. Ehhez alapot a már működő regionális integrációk adhatnak, az afrikai termelés tetemes hányadát lefedő háromoldalú szabadkereskedelmi övezet (*Tripartite Free Trade Area, TFTA*) vagy az egész kontinensen átívelő szabadkereskedelmi övezet (*Continental Free Trade Area, CFTA*) létrehozása. A célok eléréséhez a finanszírozási források alapját a hazautalások és a külföldi működőtőke jelentheti, míg a segélyfüggőség felszámolását az Agenda 2063 is elsődlegesnek tartja. Sőt a finanszírozási szakadék megszüntetése alapvető, amelyet olyat tényezők mélyítenek, mint „a pénzügyi források kiáramlása, a tőkemenekítés és/vagy az illegális pénzáramlások” (160. o.). Kiss Judit szavait zárszóként használva:

„Afrikában van jövője..., hiszen kiváló adottságokkal rendelkeznek. A nyersanyagvagyon önmagában nem átok, csak a döntéshozók és az intézményrendszer nem megfelelő működése, a járadékvadászat és a korrupció teszi azzá. A gyorsan növekvő népesség sem demográfiai bomba, ha Afrika 1 milliárdot meghaladó lakosságára, mint fiatal és képezhető, képzendő munkaerőre tekintünk. A rendelkezésre álló természeti és humán erőforrások kihasználása, valamint a külső környezet kedvező alakulása... lehetővé tenné a világ fejlett térségeihez való felzárkózást és a segélyektől való függés felszámolását.” (370–371. o.)

Összességében elmondható, hogy hiánypótló mű született, amely az afrikai régiót számos szempontból vizsgálja, hasznos segítséget jelentve hallgatóknak, oktatóknak, kutatóknak. Sőt a laikus olvasó számára is érthető, olvasmányos műről beszélhetünk. Ami a hiányosságokat illeti, két dolgot érdemes megemlíteni. Elsősorban a könyv

felépítése, hiszen egyes témák nagyobb hangsúllyal szerepelnek a kötetben, mások kárára. Másodsorban a vizsgált téma jellegzetességei miatt – persze a szerzők önhibáján kívül – számos aktuális és fontos tény nem kerülhetett a kötetbe, pedig Afrikára tett hatásaik létfontosságúak lehetnek a jövőben.

Hivatkozás

AHLERS, T.–KATO, H.–KOHLI, H. S.–MADAVO, C.– SOOD, A. (szerk.) [2014]: Africa 2050: Realizing the Continent's Full Potential. Oxford University Press.

Kis Katalin

Kis Katalin PhD-hallgató, Nemzeti Közsolgálati Egyetem (e-mail: katalink@gamma.ttk.pte.hu).

Közgazdasági Szemle

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a Közgazdasági Szemlét ____ példányban, az alábbi címre:

Megrendelő neve: _____

Címe: _____

A kézbesítés helye: _____

Az előfizetési díjat csekken fizetem.

Az előfizetési díjat pénzüintézeti átutalással egyenlítem ki.

Előfizetési díj egy évre 26 400 Ft fél évre: 13 200 Ft

_____

dátum

_____

aláírás

Megrendelhető levélben: Magyar Posta Rt. 1900 Budapest; faxon: 303-3440;

e-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu